

AZ ERDŐ ÉS A FA
RÉGÉSZETE ÉS NÉPRAJZA
(Kézművesipar-történeti megközelítésben)

AZ ANYAGI KULTÚRA A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN 2.

archeometria – iparrégészet – kézművesipar-történet – néprajz

MATERIAL CULTURE IN THE CARPATHIAN BASIN 2.

archaeometry – industrial archaeology – history of handicraft – ethnography

Az MTA VEAB

Iparrégészeti és Archeometriai Munkabizottság
és Kézművesipar-történeti Munkabizottság
közös kiadványsorozata

Publication

of the Working Committee for Industrial Archaeology and Archaeometry
and the Working Committee for Handicraft History
at the Regional Centre of the Hungarian Academy of Sciences, Veszprém (VEAB)

sorozatszerkesztők / serial editors

GÖMÖRI János – SZULOVSKY János

A kötet megjelenését támogatta:

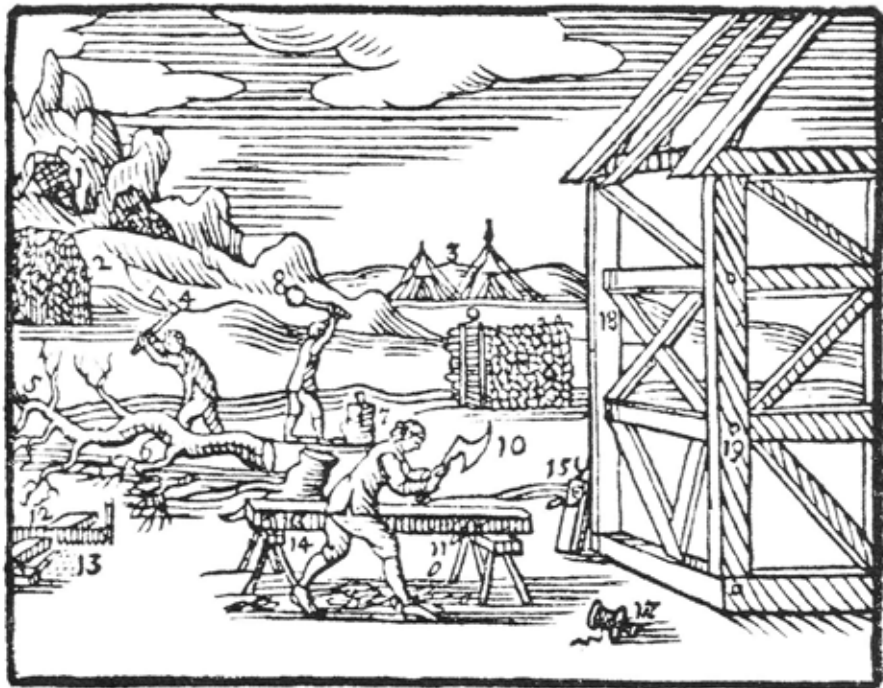

Magyar Tudományos Akadémia VEAB Soproni Tudós Társasága

AZ ERDŐ ÉS A FA
RÉGÉSZETE ÉS NÉPRAJZA
(Kézművesipar-történeti megközelítésben)

Archaeology and Ethnography
of Forest and Wood
(in Approximation of Handicraft History)

Szerkesztette / Edited by
Gömöri János

Tudományos konferencia Sopronban / Scientific Conference in Sopron
2005. május 9-10.

Szervezők / Organizers

MTA VEAB Iparrégészeti és Archeometriai Munkabizottsága,
MTA VEAB Kézművesipar-történeti Munkabizottsága,
Nyugat-Magyarországi Egyetem Erdőmérnöki Kar Erdészeti, Faipari és
Földmérés-történeti Gyűjteménye és a Soproni Múzeum

Szerkesztette / Edited by

Gömöri János

Tipográfia, technikai szerkesztés, tördelés / Typography, technical working and lay-out
Göbolyös Mihály

Lektorok / Publisher's reader

Prof. Dr. Bartha Dénes, egyetemi tanár és Dr. Domonkos Ottó, akadémiai doktor

Fordítás / Translation

Wallner Ákos

Korrektorok / Proof readers

Gabrieli Gabriella, Németh Patrícia (magyar), Richard von Fuchs (English)

Címlap terv / Cover design

Gömöri János

Címlap / Title page

A soproni erdő részlete, 14. századi fatányér és fakanál (Sopron), láda szegélyléce (Rábaköz)
Forest at Sopron, 14th century wooden plate and spoon (Sopron), ornamental frame of a hutch
(Rábaköz)

Belső címlapon / On the internal title page

Iohannes Amos Comenius: Orbis sesualium pictus (Nürnberg 1658),
LXIII. Faber lignarius. Der Zimmermann (Ács / Carpenter)

Hátsó borító / Back cover

Erdei munkák. Joseph Wessely festménye (1873), részlet. Erdészeti Múzeum, Sopron.
Woodland works. Joseph Wessely's painting (1873), detail. Forestry Museum in Sopron.

HU ISSN 1788-5418

ISBN-13: 978-963-508-560-6

© Szerzők

Kiadó / Publisher

Magyar Tudományos Akadémia VEAB Soproni Tudós Társasága

Felelős kiadó / Responsible publisher

Dr. Závoti József, az MTA VEAB Soproni Tudós Társaságának elnöke

Nyomdai munkálatok / Printing

Hillebrand Nyomda Kft.

Tartalom

Előszó <i>Preface</i>	7
Bevezetés <i>Introduction</i>	9
T. DOBOSI VIOLA: Fás vegetáció a felső paleolitikumban <i>Arboreous Vegetation in the Upper Palaeolithic</i>	11
MEDZIHRADESKY ZSÓFIA – T. BIRÓ KATALIN: Balaton környéki erdők a holocénben <i>Holocene Forests in the Surroundings of Lake Balaton</i>	19
JEREM ERZSÉBET Vaskori táj és erdőgazdálkodás <i>Landscape and Woodland Management in the Iron Age</i>	27
MORGÓS ANDRÁS: Faanyagok kormeghatározása – a dendrokronológia és a magyarországi helyzet <i>Dating of Wood – Dendrochronology and the Situation of Dendrochronology in Hungary</i>	31
KERN ZOLTÁN: Évgyűrűvizsgálatok a Déli-Bakonyban és a Balaton-felvidéken <i>Tree Ring Research in South Bakony Mts and Balaton Highland</i>	89
DÁVID SZILVIA – KERN ZOLTÁN: Keleti-bakonyi és gerecsei tölgyek dendrokronológiai és dendroökológiai vizsgálata <i>Dendrochronological and Dendroecological Research of Oak from Eastern Bakony Mts and Gerecse Mts, Hungary</i>	103
SZ. JÓNÁS ILONA A fa a középkori ember világában <i>Wood in the World of Medieval Man</i>	123
TÓTH J. ATTILA: Nyersanyagok és tradíciók a régészeti korok hajóépítészetében <i>Raw Materials and Traditions in the Shipbuilding of Ancient Periods</i>	133
KERTÉSZ RÓBERT – MORGÓS ANDRÁS – NAGY DÉNES – SZÁNTÓ ZSUZSANNA: Tisza-hidak a török hódoltság korából radiokarbon és dendrokronológiai vizsgálatok tükrében <i>Tisza Bridges Built during the Turkish Occupation in Reflection of Radiocarbon and Dendrochronological Investigations</i>	145
MAGYAR KÁLMÁN: A középkori barcsi bődönhajó feltárása és kormeghatározása <i>Excavation and Age Determination of a Medieval Logboat near Barcs</i>	179

GÖMÖRI JÁNOS:		
	Régészeti faleletek Scarbantia/Sopron városrégészeti kutatásaiból <i>Findings made of wood from the Roman and Medieval Period in the archaeological collection of the Sopron Museum</i>	189
FEHÉR SÁNDOR:		
	Fafaj meghatározás és a Soproni Múzeum régészeti faleleteinek vizsgálata <i>Wood species identification in the archeological wood collection of Museum Sopron</i>	207
RUDNER ZITA EDINA:		
	Faszénvizsgálatok régészeti lelőhelyeken 2. Jelentőség <i>Anthracology at Archaeological Sites 2. Implications</i>	231
PETERCSÁK TIVADAR:		
	Erdei iparok és foglalkozások az Északi-középhegységben <i>Forest Industries and Activities in the Northern Mountain-Range</i>	235
VARGA ÉVA TERÉZ:		
	„Nem ecetfából való!” Jó és rossz fák a bakonybéli faeszközkészítők szemszögéből <i>“Not made from sumach!” Suitable and Inappropriate Wood from the Standpoint of Makers of Wooden Tools in Bakonybél</i>	243
CSISZÁR ATTILA:		
	Ládakészítő központ a Sopron megyei Nagyerdő szélén <i>Producing Center of Carpentered Cases at the Edge of the Nagyerdő (Big Forest) in the County Sopron</i>	253
OZSVÁTH GÁBOR:		
	Faragómolnárok, malmok, gatterek Háromszéken a 19-21. században <i>Carving millers, Mills, Frame-saws in the County Háromszék (Eastern Transylvania) in the 19th-21st century</i>	259
SZULOVSKY JÁNOS:		
	Faipari mesterségek Magyarországon 1892-ben <i>Woodworking Professions in Hungary in 1892</i>	301
MORGÓS ANDRÁS:		
	Régészeti faanyagok konzerválása <i>Preservation of Archeological Wood</i>	317
VARGA TAMÁS:		
	Nyugat-Magyarországi Egyetem, Erdőmérnöki Kar, Erdészeti, Faipari és Földmérés-történeti Gyűjtemény <i>The Collection of History of Forestry, Wood-Industry and Surveying of the Forestry Engineering Faculty of the West-Hungarian University</i>	419
ZÁVOTI JÓZSEF:		
	Utószó Epilogue	423
A konferencia előadói		
	<i>Lecturers (and chairmen) of the conference</i>	424

Előszó

„A fa örök szépség” – vallja Lev Tolsztoj, s e kijelentésében aligha tévedett. Denaturálódó világunkban mind az élőfa, mind a faanyag kapocs a térben és az időben egyaránt, művi környezetünket kötik össze a természeti környezettel, a régmúltat a mával. Az élőfa és a faanyag információforrás is egyben, a fa faja, pollenje, évgyűrűje, elszenesült vagy más módon konzerválódott anyaga a hozzáértő számára kincsesbányát jelent: korábbi korok növénytakaróját, erdőségeit lehet rekonstruálni segítségükkel. De az emberi kéz által formált faanyag – legyen az éppen bódönhajó, fahíd-cölöp, vagy éppen malomkerék – is számos információt szolgáltat elődeink erdei iparáról, erdőhasználatáról, faeszköz-készítéseiről, faipari mesterségeiről. A fa és a faanyag vallását sok szakterület képviselői végzik, a dendrológustól a xylotómuson, palinológuson át egészen a néprajzosig, vagy éppen a régészig. S talán pont ez a sokféleség teszi széppé e szakterületet, mai divatos kifejezéssel élve interdiszciplinárisan lehet közelíteni ezen összetett kérdéskörhöz.

A Sopronban, 2005. május 9-10-én megrendezett tudományos konferencián sok szakterület képviselője bizonyította, hogy kimeríthetetlen információforrás a faanyag, az egyre tökéletesedő technikák segítségével rövid időn belül újabb és újabb eredmények születtek, születnek. Örvendetes, hogy az előadások szerkesztett változata e kötet formájában napvilágot láthat, melynek különös értéke, hogy az adatközlő, tényfeltáró írások mellett módszertani tanulmányok is színesítik azt. A faanyagok kormeghatározásával, a régészeti faanyagok konzerválódásával vagy éppen a faszénvizsgálatokkal kapcsolatos módszertani ismertetések sokak számára és hosszú időn át forrásmunkaként szolgálnak majd. De érdekes adalékokat olvashatunk a korábbi korok fás vegetációjának, rekonstruált erdőtakarójának összetételéről, használatáról, a különféle erdei iparokról, famegmunkálásokról, fából történő építkezésekről is.

A konferencia szervezéséért, a kötet szerkesztéséért köszönet minden illetékesnek, előadónak, résztvevőnek, s külön öröm számunkra, hogy e rangos összejövételnek Sopron adhatott székhelyet. Abban a városban rendezhettük a konferenciát, ahol az élőfával és a faanyaggal kapcsolatos oktatás egyetemi szinten, külön karokon folyik.

Dr. Bartha Dénes
egyetemi tanár, Nyugat-Magyarországi Egyetem

Preface

"Tree is eternal beauty" – said Leo Tolstoy, and he was quite right. In our denaturing world both the green trees and the wood materials yield connections in space and time. They connect our artificial environment with the natural environment, the ancient times with the present one. Green trees and wood materials are also sources of information. The tree species, its pollen, annual rings, its carbonized or in other way conserved material is a gold mine for an expert. With them he can reconstruct the plant cover and the forests of earlier ages. The wood material formed by human hands, – a tub-ship, the piling of a wooden bridge or a millwheel, – delivers a lot of information about the forest industry, forest utilization, production methods of woodworking tools and on the wood industry of our ancestors. The representatives of several professional fields, from dendrologists, xylotoms, palinologists on till ethnographers or even archaeologists, deal with questions of wood material. Perhaps this profession is made beautiful by its manifoldness. Hence this complex field can be approached in an interdisciplinary way – to use such a newly fashionable expression.

At a scientific conference organized in Sopron on May 9-10, 2007, the representatives of many professional fields proved that wood material is an inexhaustible source of information. Using ever improving techniques, new results can be obtained within a short time. It is fortunate that the edited version of the lectures can be published in this book. Their special value is that besides publishing data and discovering facts, the articles on methodology give more colour to the topic. The methodological descriptions of the age determination of wood materials, of the conservation of archaeological wood, or even the investigation of charcoal can be serve as reference sources for many specialists for years to come. There are also interesting papers about the vegetation of forests, about the composition and utilization of reconstructed forest covers of ancient times as well as about the different forest industries, wood working and building from wood of our ancestors.

We have to thank to all organizers, lecturers and participants of the conference for the organizing work and for the edition of this book. We are especially happy that this important conference could take place in Sopron. The conference was organized in the town, where the teaching in connection with green trees and wood material takes place in separate faculties in the university.

*Prof. Dénes Bartha DSc
University of West Hungary*

Bevezetés

Az MTA VEAB Iparrégészeti és Archeometriai Munkabizottsága – a Kézművesipar-történeti Munkabizottsággal közösen, helyi szakmúzeumok támogató együttműködésével – évente rendez tudományos tanácskozásokat a Kárpát-medence anyagi kultúrájának régészeti, történeti, és néprajzi emlékeiről és a különböző anyagcsoportokba tartozó leletek sokirányú vizsgálatáról. Az élet legfontosabb elemei közül eddig három, a föld (agyag, 2004), a fa (2005) és a fém (vas 2006, 2007) megmunkálása és használata képezték az előadások tárgyát. A 2004. évi budapesti konferenciánk után – amelyet „az agyagművesség évezredei”¹ témakörében rendeztünk, 2005. májusában Sopronba hívtuk meg „az erdő és a fa régészete és néprajza” kutatásával foglalkozó szakembereket.

A soproni tanácskozás helyszínén, a Nyugat-Magyarországi Egyetem Erdőmérnöki Kar Erdészeti-, Faipari- és Földmérés-történeti Gyűjteményének előadótermében megjelent 20 kutató, akik érdeklődő hallgatóság előtt több szempontból vizsgálták a leginkább élet-közeli „elemet”, az erdőt és a fát. A két napos tudományos ülésen csak néhány főbb témakört érinthettek a régészek, néprajzosok, történészek, restaurátorok és erdészek, akik környezetrégészeti adatokat ismertettek a korai korszakok erdőiről, valamint a faipar régészeti, néprajzi és történeti emlékeiről, különös tekintettel a kézművesipar-történeti vonatkozásokra. Előadások hangzottak el a famaradványok kormeghatározásairól, a régészeti faleletek konzerválásáról is.

Az előadások szövegeit abban a reményben adjuk közre, hogy az erdő és a fa kutatásának hatalmas, szerteágazó tudományos adattárából a következő konferenciákon azok a témakörök is ismertetésre kerülhetnek, amelyek sorát a soproni konferencia előkészítéseként az MTA Néprajzi Kutatóintézetében² felvázoltuk. Faipari szerszámok a régészeti és néprajzi gyűjteményekben; a faszénégetés; a különféle fával foglalkozó iparosok műhelyéről, készítményeiről készült inventáriumok elemzése, a limitációkból nyerhető tanulságok feldolgozása; az erdőpusztítás és erdővédelem, – telepítés, ennek különböző szintű szabályozása az egymást követő korszakokban; egy háztartás fatárgyai, annak előállítás, beszerzése: mi készült házilag, mit, honnan vásároltak, mind megvitatásra javasolt kérdések.

Munkabizottságaink a Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága Soproni Múzeuma közreműködésével szervezték a soproni konferenciát. Külön köszönet illeti a tanácskozásnak helyet adó Erdészeti Múzeumot (a Nyugat-Magyarországi Egyetem Erdészeti, Faipari és Földmérés-történeti Gyűjteménye), a konferenciát támogató Scarbantia Társaságot és kiemelten a MTA VEAB Soproni Tudós Társaságát, amely nem csak a konferencia megrendezéséhez nyújtott anyagi segítséget, hanem fedezte a konferenciakötet nyomdai költségeit is.

Dr. Gömöri János
Soproni Múzeum

1. HOLLÓ Szilvia Andrea -SZULOVSKY János szerk.: Az agyagművesség évezredei a Kárpát-medencében. Budapest - Veszprém 2006., 204.
2. H. CSUKÁS Györgyi néprajzkutató közreműködésével

Introduction

The Working Committee on Industrial Archeology and Archeometry of the Veszprém Academic Committee of the Hungarian Academy of Sciences – together with the Working Committee of Handicraft History, and with the supporting cooperation of the local professional museums – has organized annual scientific workshops about the archaeological, historic, and ethnographic relics of the material culture in the Carpathian Basin, and about the manifold investigation of the findings belonging to different groups of materials. The lectures dealt with the working and utilization of three very important elements of life, i.e. earth (clay, in 2004), wood (in 2005) and metal (iron, in 2006, 2007). After the Workshop in Budapest in 2004, "a thousand of years of pottery,"¹ we invited the specialists dealing with the investigation of "archeology and ethnography of forest and wood" to Sopron, in May, 2005.

Twenty researchers participated in the workshop in Sopron, held in the lecture hall of the Collection of History of Forestry, Wood Industry and Surveying of the Forestry Engineering Faculty of the University of West Hungary ("Forestry Museum"). Before an interested audience, the lecturers explained different points of view the "element" nearest to life, i.e. forests and wood. The two day meeting was rather short. Hence the archeologists, ethnographers, historians, restorers and foresters could only deal with some main matters. They gave reports on environment archeology of ancient forests as well as archaeological, ethnographic and historic relics of the wood industry, with special regard to historic aspects of handicrafts. Lectures were presented on age determination of wood remains as well as on the conservation of archaeological wooden findings.

The texts of the lectures are presented here with the hope that, at the next meetings, those other fields will be reviewed, (which were outlined in the preparation of the Sopron Workshop from the Ethnographical Research Institute of the Hungarian Academy of Sciences), to use this immense scientific data on the research of forests and wood).² We propose the following questions for discussion: Wood working tools in the archaeological and ethnographic collections; charcoal burning; analyses of the inventories compiled on the workshops and products of the craftsmen dealing with different kinds of wood, the conclusions about the regulations of products of craftsmen; the devastation of forests, forest protection and afforestation and their regulation on different times during the different periods; wooden household objects, their manufacturing or acquisition; what was made at home, what was bought and from where.

Our working committees organized the Sopron Workshop in cooperation with the Sopron Museum. Many thanks must be said to the Forestry Museum which gave place for the Workshop and to the Scarbantia Society for supporting it.

We have to express special thanks to the Sopron Scientific Society of the Veszprém Academic Committee of the Hungarian Academy of Sciences for their financial support given to the organization of the Workshop, as well as to the printing costs of publication of the lectures in this book.

*Dr. Gömöri, János CSc
Sopron Museum*

1. HOLLÓ Szilvia Andrea - SZULOVSKY János Ed.: Thousand of Years of Pottery in the Carpathian Basin (in Hungarian, with summaries). Budapest-Veszprém, 2006. p: 204.

2. With the contribution of H. CSUKÁS, Györgyi, ethnographer.